

Ніна Рогатинська,

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач
кафедри кримінального права та процесу
Тернопільського національного
економічного університету

Назар Колодійчук,

студент гр. ПР-32
Тернопільського національного
економічного університету

ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ: СПЕКТР НЕВИРІШЕНИХ ПИТАНЬ

Розглянуто особливості застосування запобіжних заходів та їх види щодо неповнолітніх у кримінальному провадженні. Проаналізовано проблемні питання та враховано погляди науковців, їхні підходи щодо застосування тих чи інших запобіжних заходів щодо даної групи населення. Вказано переваги та недоліки застосування наявних в законодавстві запобіжних заходів та інших засобів виховного характеру.

Ключові слова: виховний характер, запобіжні заходи, кримінальне провадження, неповнолітні, передання під нагляд, тримання під вартою.

Rogatynska N., Kolodijchuk N.

Применение мер пресечения к несовершеннолетним: спектр нерешенных вопросов

Рассмотрены особенности применения мер пресечения и их виды несовершеннолетних в уголовном производстве. Проанализированы проблемные вопросы и учтены взгляды ученых, их подходы по применению тех или иных мер пресечения к данной группе населения. Указано преимущества и недостатки применения имеющихся в законодательстве мер пресечения и иных средств воспитательного характера.

Ключевые слова: воспитательный характер, меры пресечения, уголовное производство, несовершеннолетние, передача под надзор, содержание под стражей.

Rogatynska N., Kolodijchuk N.

Application of preventive measures to an underground: spectrum of unlimited questions

The research covers the peculiarities of the use of precautionary measures and their types in juvenile criminal proceedings. The problem issues are analyzed and the views of scientists, their approaches to the application of certain preventive measures to this population group are taken into account. The advantages and disadvantages of the use of preventive measures and other educational means in the legislation are indicated.

Keywords: educational nature, preventive measures, criminal proceedings, minors, transfer to supervision, detention.

Постановка проблеми. На сьогодні важливими залишаються проблемні питання, що виникають у провадженні з неповнолітніми. Рівень, якість та мета відповідного кримінального провадження має надзвичайну важливість. Якщо більшість підлітків вдається зупинити після вчинення ними першого або хоча другого протиправного діяння, то є і такі, що повністю поринули у кримінальний світ і черпають звідти легкими способами для себе вигоду як матеріальну, так і, на їх неправильну думку, духовну.

Надзвичайно важливим є процес обирання запобіжних заходів у кримінальному провадженні щодо неповнолітнього. Особи, що не досягли повноліття, потребують особливого ставлення в суспільстві, адже їхня незрілість не повною мірою дозволяє усвідомлювати характер вчинюваних ними дій, а також наслідки, які слідуватимуть в результаті їх негативної поведінки.

Стан дослідження. Більшість науковців вважає, що на сьогодні кримінально-процесуальний кодекс (далі –КПК) України містить у собі норми, що відповідають гуманістичним вимогам світових стандартів. Питання застосування запобіжних заходів до неповнолітніх розглядали такі вчені: О. А. Губська, Ю. В. Гошовська, О. Ф. Вакуленко, І. В. Тарасова, Г. В. Попов, Г. В. Щербакова, С. В. Пастушенко.

Виклад основного матеріалу. Українське законодавство взяло курс на розвиток кримінального процесуального права так, що покарання не є метою його здійснення. Такий напрям є дуже важливим з боку того, що злочини вчиняються не тільки повнолітніми.

Сучасний законодавець розуміє, наскільки проблемним може постати питання здійснення судочинства над неповнолітніми, тому у кримінальному процесуальному кодексі є окрема глава, яка регулює здійснення кримінального провадження щодо цієї категорії осіб. Так, за Главою 38 Кримінального процесуального кодексу можна визначити основні ознаки, які є особливостями провадження щодо неповнолітніх [1]:

- 1) спеціальний суб'єктний склад (проявляється у тому, що підозрюваний, обвинувачений є неповнолітнім; а також здійснення кримінального провадження слідчим, який спеціально уповноважений);
- 2) здійснення процесуальних дій в особливому порядку (найменше порушення звичайного укладу життя неповнолітнього та відповідність його віковим та психологічним особливостям);
- 3) глумачення процесу (роз'яснювання суті процесуальних дій, рішень та їх значення, вислуховування аргументів неповнолітнього при прийнятті процесуальних рішень);
- 4) вживати всіх інших заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього.

Логічним є те, що як саме провадження, так і запобіжний захід повинен мати обґрунтування. Відповідно для розуміння вчиненого діяння необхідне доказування обставин події кримінального правопорушення; особливої уваги потребує винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, а саме форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання [1].

Неповнолітні – особливі правопорушники, тому необхідністю є з'ясування додаткових обставин [1]: повні та всебічні відомості про особу неповнолітнього; ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння; умови життя та виховання неповнолітнього; наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення.

КПК передбачає з'ясування умов життя та виховання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, що дозволяє детальніше дослідити особу неповнолітнього [1]. То ж належить з'ясувати: сімейні обставини, які впливають на поведінку неповнолітнього, обстановку в навчальних закладах або на місці роботи, а також його зв'язки і поведінку у вільний час.

О. А. Губська вважає, що особливу увагу потрібно приділити умовам життя та виховання неповнолітнього, повним та всебічним відомостям про його особу. Залучення спеціальних експертів та надання ними досудового звіту розглядається як спосіб досягнення цього. На практиці досудовий звіт має вигляд зібраної інформації службами у справах дітей та надання ними своїх рекомендацій та пояснень, на основі яких суд матиме змогу керуватись при призначенні конкретного покарання або запобіжного заходу [2; 167].

На думку Ю. В. Гошовської, обставини про особу неповнолітнього можуть з'ясовуватись шляхом опитування батьків, опікунів, піклувальників, представників адміністрації за місцем роботи чи навчання. Також під час досудового розслідування та судового розгляду потрібно зібрати дані про загальну поведінку неповнолітнього як під час, так і після вчинення кримінального правопорушення [5; 143–144]. І. В. Тарасова зазначає, що норми права потрібно застосовувати з урахуванням ще й соціального й матеріального становища не тільки неповнолітнього, а й дорослих, які за нього відповідають. Такі фактичні дані свідчили б про намір підозрюваного ухилитись від слідства. Наприклад, наявність фактичної матеріальної незалежності від батьків або навпаки, залежність від матеріального становища батьків, опікунів, піклувальників і доступність матеріальних цінностей (зникнення коштовних речей або грошей), наявність власних коштів (які уможливили б утечу обвинуваченого з дому) [7; 154–155].

Сукупність усіх наведених вище норм дає змогу органам здійснювати провадження щодо неповнолітніх індивідуально, а саме підходити до призначення підліткам такого виду запобіжного заходу, який відповідатиме тяжкості злочину, віковим та насамперед психологічним особливостям неповнолітнього (що можуть відрізнятись від вікових характеристик) стану здоров'я, виду його діяльності, місцю проживання, а також ефективності самих заходів [2; 167].

Тому важливим питанням є визначення «запобіжних заходів». На думку І. В. Тарасової: «...це – превентивні заходи процесуального примусу, ...що не лише обмежують права людини, а й спричиняють на останню певний психологічний тиск» [7; 154].

Запобіжний захід застосовується на підставі наявності обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявності ризиків, які дають достатні підстави слідчому, прокурору, слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, запобіганням яким є метою самих запобіжних заходів. Важливо відзначити, що метою застосування запобіжного заходу є забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних

обов'язків, а також запобігання спробам перешкоджати провадженню у різний спосіб передбачений КПК [1]. Особливої мети у провадженні щодо неповнолітніх законодавством не виділяється.

Так, за наявності підстав до неповнолітнього з урахуванням його вікових та психологічних особливостей, роду занять може бути застосовано один із запобіжних заходів [1]. Більшість вчених вказують на те, що норми КПК щодо застосування запобіжних заходів до неповнолітніх мають недоліки, які представляють собою відмінності у застосуванні до неповнолітніх тих засобів, що і до дорослих осіб. Хоча процесуальний закон передбачає особливості такого застосування, але на практиці багатьма умовами нехтується. Також через недостатню кількість доказів слідчим органам не вдається застосувати той запобіжний захід, що буде впливовий, але обмежує права неповнолітнього в значній мірі. Тому ми вважаємо, що при застосуванні будь-якого запобіжного заходу вплив матиме як позитивний, так і негативний характер. Це твердження торкається того, як відбудеться перебіг і результат досудового розслідування.

Так, важливо звернути увагу на приписи документів світової значимості: у ст. 13 Мінімальних стандартних правил, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, де зазначено, що утримання під вартою за можливістю замінюється іншими альтернативними заходами, такими як: постійний нагляд, активна виховна робота або поміщення в сім'ю чи у виховний заклад [3]; у ст. 37 Конвенції про права дітей, у якій акцентується увага на те, щоб кожна дитина не була позбавлена волі незаконним або свавільним чином. Арешт, затримання чи тюремне ув'язнення дитини здійснюється згідно з законом та використовується лише як крайній захід протягом найкоротшого відповідного періоду часу [4]. Саме таке гуманне ставлення до неповнолітнього дає змогу переосмислити скоєне, постати перед судом відкрито, але потрібно звернути увагу на неповнолітніх осіб, які на сьогодні час є на рівні з дорослими злочинцями. На нашу думку, слідству потрібна вся сукупність зібраної інформації, щоб ретельно підійти до обґрунтування застосування того чи іншого запобіжного заходу.

Якщо говорити про особисте зобов'язання, то немає єдиної думки про позитивність чи негативність цього запобіжного заходу. Розглядаючи питання особистого зобов'язання, одні науковці вважають його малоєфективним. Його проблемний аспект в тому, що немає усвідомлення і чіткого розуміння сутності та значення цього запобіжного заходу неповнолітнім. Ми підтримуємо думку О. Ф. Вакуленко про те, що особисте зобов'язання ґрунтується на ефекті страху перед покаранням, перед наслідками здійсненого ним діяння [6; 98]. Солідарна з нами І. В. Тарасова, яка вважає ціллю запобіжних заходів превентивність, тобто запобігання небажаної поведінки особи, а не залякування як неповнолітнього, так й інших осіб, адже це не є заходами покарання [7; 155].

Застосування особистої поруки показує наскільки висока правова культура у суспільства та чи можливе залучення громадськості до перевиховання правопорушників. Такі особи повинні володіти особливою довірою для суду, але і так само для особи злочинця, тим паче за вагомої обставини – неповнолітності відповідної особи. З іншого боку, ми можемо спостерігати присутність ефекту сорому (що ти не виправдаєш довіри; що за тебе відповідають інші; що ти не можеш стримати слово, дане своїм близьким). Також слід додати, такий запобіжний захід не має стримуючого характеру, як і особисте зобов'язання.

Застава полягає у внесенні коштів у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок з метою забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків, під умовою звернення внесених коштів у доход держави в разі невиконання цих обов'язків [1].

Варто зазначити, що застава вноситься як самим підозрюваним, обвинуваченим, так й іншою фізичною або юридичною особою (заставадавцем). Розглядаючи це питання, слід сказати, що не до кожного неповнолітнього можливо застосувати такі заходи в силу того, що немає грошових цінностей. А в разі наявності таких у батьків неповнолітнього – це не має ефективного впливу на самого неповнолітнього. При застосуванні запобіжного заходу у вигляді застави підозрюваному, обвинуваченому роз'яснюються його обов'язки і наслідки їх невиконання, а заставадавцю – у вчиненні якого кримінального правопорушення підозрюється чи обвинувачується особа, передбачене законом покарання за його вчинення, обов'язки із забезпечення належної поведінки підозрюваного, обвинуваченого та його явки за викликом, а також наслідки невиконання цих обов'язків [1]. Оскільки заставадавцем не є неповнолітній, він не усвідомлює значимості застосованого до нього запобіжного заходу, то спостерігається відсутність виховного впливу на особу злочинця.

Домашній арешт полягає в забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати житло цілодобово або у певний період доби. Домашній арешт може бути застосовано до особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за вчинення якого законом передбачено покарання у виді позбавлення волі. Спірним є питання залишення неповнолітнього поза його звичним середовищем (школа, додаткові курси, спілкування з друзями поза житлом). З одного боку, покарання за можливий вчинений злочин говорить про

доцільність обрання такого запобіжного заходу, з іншого боку, неповнолітні, які виховуються в благополучних сім'ях, залишаються у пізній час вдома під наглядом батьків. Такі обмеження в часі зовсім не впливають на цю особу, немає усвідомлення застосованого запобіжного заходу, який покладає певні обов'язки. Ю. В. Гошовська вважає необхідним визначення особи, яка чітко виконуватиме обов'язок нагляду за неповнолітнім, за його кореспонденцією та переговорами (телефонними та за допомогою інтернет ресурсів), за зустрічами з певними особами [5; 145]. Також перебування в житлі є позитивним у психологічному плані.

Зрозумілим є те, що неповнолітній у більшості випадків проживає з батьками або родичами. Існує думка, що такий контроль за неповнолітнім та виконання власником житла покладених на нього обов'язків певним чином порушуватимуть конституційні права осіб, які проживатимуть із неповнолітнім, що є недопустимим. Вважаємо за доцільне з'ясувати думку батьків, родичів чи інших осіб, у житлі яких проживатиме неповнолітній, про їх згоду щодо застосування даного запобіжного заходу відносно неповнолітнього, який проживатиме разом із ними.

Тримання під вартою вважається найсуворішим запобіжним заходом, навколо якого точаться дискусії ще за так званого «старого» процесуального кодексу. Він застосовується, якщо неповнолітній підозрюється або обвинувачується у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину за умови, що застосування іншого запобіжного заходу не забезпечить запобігання ризикам. Варто відзначити, що тримання під вартою використовується лише у виняткових випадках, коли це зумовлене тяжкістю кримінального правопорушення, та коли жоден із більш м'яких запобіжних не зможе запобігти ризикам ст. 177 КПК.

О. Ф. Вакулєнко не вважає такий запобіжний захід єдиним, що попередить ухилення неповнолітнього підозрюваного від органів досудового розслідування та суду [6; 95]. Такий захід здатний забезпечити контроль за поведінкою. Негативною ознакою є максимальне обмеження свободи та особистої недоторканості особи.

При обранні запобіжного заходу – тримання під вартою слідує ставлення до особи як до злочинця, але здійснення протиправної поведінки неповнолітнім ще не говорить, що в майбутньому він буде злочинцем. Г. В. Попов наголошує на проведенні необхідних перевірок особи підозрюваного, ризиків; складання об'єктивної оцінки всіх відомостей; дотримання всіх процесуальних вимог закону, адже важливим є дотримання права неповнолітнього [8; 271].

Виходячи із положень «Пекінських правил» [3], варто відзначити, що утримання неповнолітніх під вартою до суду за можливості замінюється іншими альтернативними заходами. Такий правовий акт міжнародного рівня наголошує на необхідності закладення фундаменту відповідних правових умов для виховання та перевиховання неповнолітнього. Застосування гарантій прав і законних інтересів неповнолітніх мають бути націлені на запобіжний, або ж на відновлювальний характер. А поміщення в ізоляцію від навколишнього світу згубно посприяє на психіку неповнолітнього, а також розширить можливості рухатися в протизаконному напрямку, набравшись нових кримінальних навичок.

Найбільш схильно науковці ставляться до такого запобіжного заходу, як передання під нагляд. Г. Щербакова вважає, що потрібно дослідити здатність осіб (яким передається неповнолітній) позитивно впливати на перевиховання підлітків, в іншому разі можливе повторне вчинення кримінальних правопорушень через неналежний нагляд [9; 211]. На думку С. В. Пастушенка [10; 128]: «...важливо, щоб особа, під нагляд якої передається неповнолітній, користувалася його повагою і авторитетом, позитивно характеризувалася у побуті, опікувалася проблемами підлітка та могла б забезпечити контроль за його поведінкою». Так, ставлення позитивно впливає на неповнолітнього, даючи йому шанс усвідомити та переосмислити свою поведінку, оцінити рівень довіри зі сторони інших.

Завдяки такому заходу здійснюється спілкування наглядачів з правопорушником, що має на меті профілактичні ознаки на поведінку останнього, а саме проведення виховних та роз'яснювальних осіб, переконання підлітка в необхідності законслухняності, сприяння органам досудового розслідування.

Хоч такий захід має позитивний вплив на неповнолітнього, виникають труднощі у його застосуванні. О. А. Губська наводить такі [2; 171]: складність і громіздкість процедури застосування, труднощі з роз'ясненням прав та обов'язків батькам та іншим особам, що передаються під їх нагляд. Також одним із проблематичних моментів рахується неможливість відмовитися від таких обов'язків адміністрації дитячої установи, у якій виховується неповнолітній [5; 145–146].

Висновок. На основі вищевикладеного матеріалу стає зрозуміло, що завдання запобіжних заходів для неповнолітніх не тільки превентивність, а ще й виховання. КПК передбачає важливі ознаки провадження, де взаємодія та спільний алгоритм дій усіх учасників досудового розслідування та судового провадження зробить процес злагодженим, доступним та зрозумілим для неповнолітнього, який потрапив у конфлікт із законом. Поєднання примусу та допомоги виходять за межі суто юридично-судових установ.

Негайного змінення, розширення та деталізації потребує система примусових заходів виховного характеру. Не всі запобіжні заходи можуть застосуватися до неповнолітніх, адже вони не володіють такою ж свідомістю як дорослі.

В окремих аспектах перевагою національного законодавства все-таки є обрання можливого варіанту для неповнолітнього, щоб той переосмислив вчинене діяння. Важко говорити про переваги чи недоліки того чи іншого запобіжного заходу, адже вони себе показують у різних життєвих ситуаціях, тому універсальними їх не назвеш.

Список використаних джерел

1. Кримінально-процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України, 2012. – № 9–10, № 11–12, № 13. – Ст. 88. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/para3882#n3882>
2. Губська О. А. До проблеми дотримання прав неповнолітніх при обранні щодо них запобіжних заходів / О. А. Губська // Правничий вісник Університету «Крок», 2014. – Вип. 20. – С. 165–173.
3. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_211.
4. Конвенція про права дитини : збір. міжнар. договорів України, 1990. – № 1. – 205 с.
5. Гошовська Ю. В. Застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх / Ю. В. Гошовська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, 2015. – №17. – Том 2. – С. 143–146. – (Сер. «Юриспруденція»).
6. Вакуленко О. Ф. Проблеми застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх / О. Ф. Вакуленко // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ, 2015. – № 1. – С. 91–99.
7. Тарасова І. В. Застосування до неповнолітніх запобіжних заходів, що обмежують свободу пересування / І. В. Тарасова // Правничий вісник Університету «КРОК», 2012. – Вип. 13. – С. 153–159.
8. Попов Г. В. Додержання прав неповнолітніх при застосуванні до них запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою / Г. В. Попов // Право і суспільство, 2015. – № 2. – С. 268–273.
9. Щербакова Г. В. Особливості застосування запобіжних заходів у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх / Г. В. Щербакова // Науковий часопис Національної академії прокуратури України, 2016. – №4. – С. 207–214.
10. Пастушенко С. В. Застосування запобіжних заходів до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого / С. В. Пастушенко // Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи : матер. міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.) : у 2 ч. Ч. 1 / редкол.: В. В. Черней, С. С. Чернявський, Л. Д. Удалова [та ін.]. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2017. – 396 с.

References

1. Kryminalno-protsesualnyy kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]. (2003). Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine [in Ukrainian].
2. Hubska, O. A. (2014). Do problem dotrymannia prav nepovnolitnikh pry obranni zapobizhnykh zakhodiv [To the problem of adhering to the rights of minors when choosing their preventive measures]. Pravnychiy visnyk Universytetu «Krok» – Bulletin of the University «Krok», 20, 165–173 [in Ukrainian].
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (1985), Minimalni standartni pravyla OON, shcho stosuyutsya vidpravlennya pravosuddya shchodo nepovnolitnikh, OON; Pravyla, Mizhnarodnyy document <http://zakon5.rada.gov.ua>. Retrieved from: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_211 (accessed 2 July 2018) [in Ukrainian].
4. The Verkhovna Rada of Ukraine (1985), Konvetsiia pro prava dytyny; OON; Konvetsiia, Mizhnarodnyy document <http://zakon3.rada.gov.ua>. Retrieved from : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021 [in Ukrainian].
5. Hoshovska, U. V. (2015). Zastosuvannia zapobizhnykh zakhodiv u kryminal'nomu provadzheni shchodo nepovnolitnikh [Application of preventive measures in criminal proceedings against minors]. Naukovyi visnyk Mizhnarodnokho khumanitarnokho universytetu – Scientific Herald of the International Humanitarian University, 17, 143–146 [in Ukrainian].
6. Vakulenko, O.F. (2015). Problemy zastosyuvannia zakhodiv shchodo nepovnolitnikh [Problems of precautionary measures against minors]. Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav – Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs, 1, 91–99 [in Ukrainian].

7. Tarasova I.V. (2012). *Zastosuvannia do nepovnolitnikh zapobizhnykh zakhodiv, shcho obmezhuut` svobodu peresuvannia [Applying for minors precautionary measures restricting freedom of movement]. Pravnichyi visnyk Universytetu «KROK» – Bulletin of the University «Krok», 13, 153–159 [in Ukrainian].*
8. Popov, H.V. (2015). *Doderzhannia prav nepovnolitnikh pry zastosyvanii do nykh zapobizhnokho zakhodu u vyhgliadi trymannia pid vartoiu [Observance of the rights of minors in the application of a preventive measure in the form of detention]. Pravo I suspilstvo – Law and Society, 2, 268–273 [in Ukrainian].*
9. Shcherbakova, H. V. (2016). *Osoblyvosti zastosuvannia zapobizhnykh zakhodiv u kryminal`nykh provadzhenniakh shchodo napovnolitnikh [Features of the application of preventive measures in criminal proceedings against minors]. Naukovyi chasopys Natsional`noi akademii prokuratury Ukrainy – Scientific journal of the National Academy of Public Prosecutor of Ukraine, 4, 207–214 [in Ukrainian].*
10. Pastushenko, S.V. (2017). *Zastosuvannia zapobizhnykh zakhodiv do nepovnolitn`ohgo pidozruivanohgo, obvynuvachenohgo [Application of preventive measures to a minor suspect, accused]. Topical Issues of the Criminal Procedure, Criminalistics and Forensic Examination: materialy mizhvidom. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 24 lystop. 2017 r.) Intermediate Materials. science-practice conf. (396 p.). Kyiv : Nats. akad. vnutr. Sprav [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редакції 17.09.2018.